

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Кафедра філософії

РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

для аспірантів спеціальності

09.00.03 Соціальна філософія та філософія історії

Київ – 2013

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Кафедра філософії

«ПОГОДЖЕНО»
Проректор з наукової роботи
_____ Л.Л. Хоружа
«__» _____ 2013 р.

«ЗАТВЕРДЖЕНО»
Вченою радою університету
протокол № __ від «__» _____ 2013 р.

РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ

**СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ
ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ**

для аспірантів спеціальності

09.00.03 Соціальна філософія та філософія історії

УХВАЛЕНО
на засіданні кафедри філософії,
протокол № 3 від 29 жовтня 2012 р.
завідувач кафедри _____
Александрова О.С.

Київ - 2013

ББК 87.6я73

Соціальна філософія та філософія історії: Робоча навчальна програма для аспірантів спеціальності 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» // За ред. доктора філософських наук, професора, академіка АПН України В.О. Огнев'юка. – Київ: Видавництво «Університет» Київського університету імені Бориса Грінченка, 2013. – 24 с.

Укладачі: академік АПН України, д-р філос. н., проф. В.О. Огнев'юк;
д-р філос. н., проф. О.С. Александрова;
канд. філос. н., доц. Л.А. Овсянкін;
канд. філос. н., доц. Ю.В. Омельченко.

За редакцією академіка АПН України, доктора філософських наук, професора В.О. Огнев'юка.

Рецензенти:

О.В. Горбань – доктор філософських наук, доцент, професор кафедри соціальної філософії і соціології філософського факультету Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського;

Т.Г. Мазур – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Київського університету імені Бориса Грінченка.

Програма розкриває зміст основних розділів і тем курсу «Соціальна філософія та філософія історії». Вона допомагає аспірантам зорієнтуватися в структурі і концептуальній специфіці сучасного соціально-філософського знання.

У програмі значне місце відведене економічним проблемам суспільного життя, ролі соціальної філософської думки в розробці стратегії виживання людства, концептуальним питанням соціального розвитку сучасної України.

У змісті програми відображені вимоги, що ставляться до об'єму необхідних знань аспірантів з курсу «Соціальна філософія та філософія історії» для складання іспиту кандидатського мінімуму.

ББК 87.6я73

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2013 р.

ЗМІСТ

I. Пояснювальна записка..	5
II. Тематичний план навчальної дисципліни.	7
III. Програма курсу.	8
IV. Перелік запитань для самоконтролю	14
V. Рекомендована література.	16

I. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Сучасна соціальна філософія є узагальненою соціально-філософською думкою людства, що ґрунтується на теоретичних надбаннях, здобутих у лоні кожної національної філософії. Її ідейною основою є загальнолюдські пріоритети і цінності. Метою сучасної соціальної філософії є обґрунтування оптимальних шляхів і засобів досягнення соціальної справедливості, забезпечення громадянської злагоди, прогресивного розвитку суспільства, формування інтелектуально-творчої особистості.

Зміст і завдання підготовки аспірантів у вищій школі визначаються пріоритетними напрямками реформування сучасної освіти. Робочу навчальну програму курсу «Соціальна філософія та філософія історії» укладено згідно вимог щодо загальноприйнятої системи організації навчання. Програма визначає обсяг базових знань та компетенцій, якими повинен опанувати аспірант на основі засвоєння соціально-філософської проблематики.

Навчальний курс розраховано на 24 години.

Мета курсу: розширити світоглядні орієнтири та методологічні підходи аспірантів щодо здійснення цілісного концептуального аналізу функціонування та динаміки розвитку сучасного суспільства, ролі в ньому людини; розкрити системний характер суспільства і показати зміну у підходах до розгляду суспільства від класичного реалізму і номіналізму до сучасних концепцій гармонізації відношень індивіда та суспільства; сформувати навички самостійного аналізу реальних історичних процесів і явищ суспільного життя на основі знань про необхідність і випадковість у розвитку історії та вміння відстоювати власну світоглядну позицію; вдосконалити культуру самостійного критичного мислення із залученням понятійно-категоріального апарату соціальної філософії.

Основними завданнями курсу є:

- ознайомлення аспірантів з ідеями, підходами, концептуальними парадигмами, моделями дослідження, представленими у текстах представників світової та української соціально-філософської думки;
- формування системного наукового світогляду та набуття навичок соціально-філософського аналізу історії, сучасних суспільних явищ і процесів, духовних реалій;
- формування філософської культури критичного мислення та соціального пізнання;
- сприяння свідомому застосуванню у професійній діяльності сучасної філософської методології.

У процесі вивчення курсу «Соціальна філософія та філософія історії» важливо зосередити увагу аспірантів на засвоєнні знань із таких питань: зміст і призначення соціальної філософії; суспільство: його сутність і специфіка пізнання; філософський аналіз суспільства; суспільство і природа; парадигми осягнення історії; рушійні сили та суб'єкти суспільного розвитку; особистість у вимірах філософського аналізу; моральні основи розвитку суспільства; політична система суспільства; духовне життя суспільства; суспільна свідомість і культура; цінності в житті людини та суспільства; філософський аналіз науки; майбутнє: проблеми прогнозування; специфіка філософського осмислення історичного процесу.

Під час лекційних занять аспіранти ***набудуть таких умінь та навичок:***

- розрізняти специфіку світобачення і світорозуміння кожної культурно-історичної епохи; виділяти основні етапи розвитку соціальної філософської думки; бачити та логічно пояснювати внутрішні зв'язки між основними соціальними проблемами сучасного суспільства;
- з'ясовувати основні фактори виникнення, розвитку та змін філософських знань відповідно до історичної доби;
- користуватися науковою термінологією, основними соціально-філософськими категоріями і поняттями;
- опрацьовувати філософські тексти (першоджерела), складати конспект, тези,

готувати реферати;

- класифікувати, інтерпретувати та систематизувати отриману інформацію;
- аргументовано відстоювати власні погляди на ту чи іншу проблему, толерантно ставитися до протилежних думок;
- свідомо використовувати наукову методологію у різних видах діяльності, орієнтуватись в сучасних здобутках людства в галузі соціальної філософії, науки та культури;
- застосовувати отримані знання у вирішенні професійних завдань;
- збагачувати індивідуальний науковий світогляд і духовну культуру шляхом самоосвіти.

II. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№	Назва лекції	Кількість год.
1.	Соціальна філософія як онтологія суспільного буття	2
2.	Історія становлення та розвитку соціально-філософської думки (від Античності до середини XIX ст.)	2
3.	Історія становлення та розвитку соціально-філософської думки (з 2 половини XIX ст. до сучасності)	2
4.	Вітчизняна соціально-філософська думка	2
5.	Економічна сфера суспільства	2
6.	Соціальна сфера суспільства	2
7.	Політична сфера суспільства	2
8.	Духовна сфера суспільства	2
9.	Антропосоціогенез	2
10.	Культурогенез	2
11.	Філософія історії. Еволюція історичної свідомості	2
12.	Філософія у пошуках сенсу історії	2
	Всього	24

III. ПРОГРАМА КУРСУ

ТЕМА 1. СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ЯК ОНТОЛОГІЯ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ

Поняття суспільства як соціального організму. Індивідуальне і суспільне. Соціальні відносини і соціальна система суспільства.

Предмет і функції соціальної філософії. Специфіка і логіка соціального пізнання (врахування суб'єктивного фактору, історичність, складність і динамізм соціальних явищ). Емпіричний і теоретичний рівні соціального пізнання. Проблема методу в соціальній філософії (діалектика, системний підхід, синергетика). Соціальна філософія й інші соціальні науки (соціологія, політологія, культурологія, релігієзнавство та ін.).

Рекомендована література: [2, 7, 9, 13, 34, 64, 65, 74, 101, 108, 109, 110, 143.].

ТЕМА 2. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ (ВІД АНТИЧНОСТІ ДО СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.)

Циклічне бачення соціального часу у Ведах: від Золотого віку Сатья-юга до Залізного віку Калі-юга. Непорушна система варн як основа давнього індійського суспільства. Соціальна складова концепцій сансари і карми.

Даоський принцип “невтручання” (у вей) як основа суспільної гармонії. Конфуціанський ідеал суспільної згоди. Китайська школа фа цзя (легісти) як приклад авторитарного адміністрування суспільства.

Давньогрецький поліс як громадська община та форма місцевого самоуправління. Поняття «громадянин» і «громадянське суспільство» в античному полісі. Зародження і становлення полісної демократії. Причини занепаду полісів. Соціально-філософські погляди Платона та його вчення про ідеальну державу. Соціально-філософські погляди Аристотеля: обґрунтування «середнього класу». Етико-соціальний ідеал Епікура та епікурейців. Поняття гедонізму та евдемонізму. Стоїцизм як ідейна основа бачення людини і суспільства періоду римської античності. Аскеза, апедевсія та автаркія кініків.

Суспільство в Середні віки: два світи – церковний і світський. Становлення теологічного бачення суспільства: Августин та його вчення про рівність. Первинність церкви над державою в концепції Томи Аквінського. Вплив есхатологічних ідей на суспільство в добу Середньовіччя.

Соціально-філософська парадигма епохи Відродження: вихід світського з тіні церковного. Економічні і суспільно-політичні причини занепаду феодалізму. Проблеми взаємодії влади і громадян у вченні Н. Макьявеллі про державу. Перші соціальні утопії: Т. Мор, Т. Кампанелла.

Соціально-філософські ідеї вождів Реформації. Поняття «солдата Господа» в доктрині Ж. Кальвіна. Вчення Ж. Бодена про державу та суверенітет.

Становлення капіталістичних відносин. Механістичний погляд на людину і суспільство. Суспільство «Нової Атлантиди» Ф. Бекона. Становлення поняття природного права: Г. Гроцій. Теорія суспільного договору: Т. Гоббс, Дж. Локк,

Ж.-Ж. Руссо. Соціально-філософський ідеал Б. Спінози. Суспільство як сім'я у концепції Д. Юма. Людина як суспільна істота в соціально-філософських теоріях доби Просвітництва. Розподіл влад у соціальній теорії Ш.-Л. Монтеск'є. Соціальний ідеал «філософа на троні». Соціальні утопії XVIII-XIX ст. (К. Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуен та ін.).

Соціально-філософські ідеї представників німецької класичної філософії. Антропологізм Л. Фойєрбаха. Соціологічна інтерпретація суспільства: О. Конт, Г. Спенсер, Дж.С. Міль. Соціально-філософська доктрина марксизму: діалектика суспільного розвитку.

Рекомендована література: [1, 4, 5, 6, 12, 15, 28, 29, 33, 39, 41, 45, 46, 51, 52, 53, 73, 77, 88].

ТЕМА 3. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ (З 2 ПОЛОВИНИ XIX СТ. ДО СУЧАСНОСТІ)

Передумови «весни народів» та розвиток етнопонаціональних соціально-філософських теорій. Соціальна аксіологія неокантіанців.

Ф. Ніцше як соціальний філософ. Психологічний напрямок у соціально-філософській думці: Г. Лебон, Г. Тард, З. Фройд, К.-Г. Юнг, Ж. Лакан. Феноменологічна соціологія.

Критика тоталітаризму й авторитаризму у творчості неомарксистів: А. Грамші, Г. Маркузе, Г. Арндт, Г. Лукач, Т. Адорно, Е. Блох, К. Мангейм та ін. Погляди на суспільство Ю. Габермаса. Соціально-філософська концепція фемінізму: протофемінізм, суфражизм, сучасний фемінізм: С. де Бовуар, М. Мід, Ю. Крістева, Б. Фрідан та ін. Постколоніалізм.

Проблема людського вибору у філософії екзистенціалізму. Основні соціально-філософські позиції постмодернізму: «машина бажань» та номадологія Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі, криза метанаративів Ж.-Ф. Ліотара, деконструктивізм Ж. Дерріда, соціальна міфологія Р. Барта, «біополітика» та «генеалогія влади» М. Фуко, аналіз суспільства споживання і теорія гіперреальності як знакової форми симуляції соціальної реальності Ж. Бодрієра, «сферологія» П. Слотердайка, ідея соціальної науки П. Вінча.

Рекомендована література: [1, 10, 23, 24, 25, 30, 48, 61, 66, 79, 80, 84, 129, 130, 134, 148, 149].

ТЕМА 4. ВІТЧИЗНЯНА СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА

Погляд на суспільство та його історію у філософській думці Київській Русі. Соціально-філософські погляди представників братств, Острозької школи та Києво-Могилянської академії. Боротьба проти окатоличення України як суспільний феномен.

Кордоцентрична філософія Г. Сковороди. Соціально-філософські погляди Т. Шевченка. Зародження національно-демократичної ідеології: кирило-

мефодіївці та «громадівці». Соціально-філософські погляди М. Драгоманова та Б. Грінченка Соціально-філософські погляди українських філософів-правників: Б. Кістяківський, М. Туган-Барановський. Ідейні засади українського державницького націоналізму: М. Міхновський, В. Липинський, Д. Донцов, Ю. Липа, М. Сціборський та ін.

Переосмислення соціально-філософської доктрини марксизму в Україні: І. Франко, О. Терлецький, С. Подолинський, М. Грушевський, В. Винниченко, націонал-комуністи С. Мазлах, В. Шахрай, М. Хвильовий. Трансформація марксизму в умовах тоталітарної радянської держави. Соціально-філософські теорії в українській діаспорі: Д. Чижевський, В. Шаян, І. Огієнко, О. Кульчицький, І. Лисяк-Рудницький та ін.).

Рекомендована література: [9, 13, 42, 43, 60, 63, 65, 70, 81, 85, 94, 103, 114, 120, 121, 139].

ТЕМА 5. ЕКОНОМІЧНА СФЕРА СУСПІЛЬСТВА

Праця і виробництво у суспільному житті людей. Суспільне виробництво і його структура. Людина як суб'єкт суспільного виробництва. Продуктивні сили і виробничі відносини. Форми власності і проблема соціальної нерівності. Причини появи капіталізму та капіталістичного суспільства: К.Маркс, М.Вебер, В.Зомбарт. Людина у світі планової та ринкової економіки. Поняття конкуренції. Вчення про закриті й відкриті суспільства А.Бергсона та К.Р.Поппера. Глобалізм та антиглобалізм.

Філософія техніки та її значення у розумінні динаміки соціальних процесів (О. Шпенглер, Е. Юнгер, П. Енгельмайер, К. Ясперс, М. Гайдеггер, Ж. Еллюль, Л. Мамфорд). Технооптимізм і технопесимізм. Сутність НТР. Концепції постіндустріального та інформаційного суспільства (Р. Арон, В. Ростоу, З. Бжезинський, Д. Белл, Г. Кан, А. Тоффлер, А. Турен, Й. Масуда, Ж. Фураст'є, М. Маклюен та ін.).

Рекомендована література: [10, 13, 19, 32, 38, 44, 47, 56, 58, 60, 61, 72, 78, 81, 94, 95, 112].

ТЕМА 6. СОЦІАЛЬНА СФЕРА СУСПІЛЬСТВА

Суть соціального. Поняття «соціальна сфера». Раціональна та ірраціональна природа соціального. Соціальний час і соціальний простір. Соціальні спільноти: рід, плем'я, сім'я, народність, нація, політична нація. Школа «психології народів». Штучне формування наднаціональної спільноти «радянський народ» за часів СРСР. Проблеми становлення української політичної нації.

Структура суспільства: класові і стратифікаційні концепції диференціації суспільства (К. Маркс, П. Сорокін, Т. Парсонс, Р. Мертон). Комунікативні зв'язки у суспільстві. Сучасний соціальний ескапізм як втеча від реальності.

Рекомендована література: [32, 38, 44, 56, 58, 72, 82, 85, 87, 94, 106, 107, 112, 135].

ТЕМА 7. ПОЛІТИЧНА СФЕРА СУСПІЛЬСТВА

Сутність політичного життя суспільства, його елементи та галузі. Філософські проблеми влади, її структура і типи (раціональний, традиційний і харизматичний). Органічна, теократична і договірна теорії походження держави.

Політична система і політичні інститути. Сутність і види політичних режимів. Форми політичного правління. Політичні конфлікти. Революційний та еволюційний розвиток суспільства. Політична еліта: теорія еліт: В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельс. Соціально-філософське підгрунтя громадянського суспільства. Проблема насилля в політиці та політична практика ненасильницького руху. Плюралізм і демократія.

Основні політичні ідеології: зародження, розвиток та сучасні трансформації. Меркантилізм та утилітаризм як ідейні засади лібералізму: Дж. Бентам, А. Сміт, Д. Рікардо, А. де Токвіль. Неолібералізм: Ф. фон Гаєк, Л. фон Мізес, Дж. Кейнс, Чиказька школа та ін. Основні засади консерватизму: Е. Берк, Л. де Бональд, Ж. де Местр, Ф. Ліст. Сучасний консерватизм: Ю. Евола, Р. Генон, К. Шмітт, Л. Штраус, та ідеї представників «консервативної революції». Ідеологічне підгрунтя фашистської ідеології: соціальний клерикалізм Ш. Морраса та «Аксьон франсез», італійський фашизм Б. Муссоліні, нацизм та неонацизм. Соціалізм – від соціалістичних і комуністичних утопій до спроб втілення цієї ідеології на практиці. Сучасні ліві ідеології: троцькізм, маоїзм, постмарксизм, ситуаціонізм та автономізм.

Соціал-демократизм: Ф. Лассаль, Е. Бернштейн, К. Каутський. Християнський соціалізм та теологія звільнення. Соціально-політична концепція анархізму як суспільного ідеалу безначалля (П.Ж. Прудон, М. Штірнер, М. Бакунін, П. Кропоткін та ін.). Український анархізм в роки громадянської війни. Географічний детермінізм і геополітика (Ш. Монтеск'є, Г. Бокль, Ф. Ратцель, К. Ріттер, Р. Челлен, К. Гаусгоффер, Г. Маккіндер, А. Мехен, євразійська концепція та ін.). Україна на геополітичній карті світу: Захід, Росія чи буферна зона.

Рекомендована література: [23, 35, 47, 50, 59, 60, 70, 81, 88, 91, 99, 124].

ТЕМА 8. ДУХОВНА СФЕРА СУСПІЛЬСТВА

Сутність і зміст духовного життя суспільства. Елементи духовного життя суспільства (духовна діяльність, духовні стосунки, духовне спілкування, духовне споживання). Філософське осмислення людської свободи. Необхідність і свобода. Індивідуальна та суспільна мораль. Норми суспільної моралі. Співвідношення моралі і права. Галузі духовного життя суспільства. Поняття ідеології. Релігійне життя суспільства: людина у пошуках віри. Поняття свободи віри, догматизму та релігійного фундаменталізму.

Суспільна свідомість, її еволюція, структура та форми. Закономірності духовного життя суспільства. Критерії розвитку та показники функціонування духовного життя суспільства. Поняття та функції духовної культури. Соціальна філософія про масову свідомість (Г. Лебон, С. Московичі). Проблема маніпуляції масовою свідомістю.

Рекомендована література: [2, 11, 31, 37, 57, 63, 68, 76, 81, 85, 98, 105, 115, 121, 126, 127, 128, 150].

ТЕМА 9. АНТРОПОСОЦІОГЕНЕЗ

Людина і природа. Поняття антропогенезу і теорії походження людини: креаціонізм та еволюціонізм. Становлення людини як соціальної істоти. Біологічне і соціальне у людині. Зародження соціального біологізму: Т. Мальтус, Ч. Ломброзо, соціал-дарвінізм, віталізм, расова антропологія: А. Гобіно, Х.С. Чемберлен, Ж. де Лапуж. Соціальна демографія.

Органічна теорія Г. Спенсера. Антропологічні концепції: еволюціонізм Е. Тейлора, Л. Моргана, Дж. Фрезера, соціокультурна і соціально-функціоналістська антропологія Е. Дюркгейма, Ф. Боаса, Б. Малиновського, М. Мосса, Л. Леві-Брюля, структурна антропологія К. Леві-Строса).

Особливості філософського осмислення проблеми антропосоціогенезу (теорія ноосфери Е. Леруа і В. Вернадського, російський космізм, християнський еволюціонізм П. Тейар де Шардена). Теорія етногенезу Л. Гумільова.

Поняття екології, соціальної екології та екологічної культури. Сучасна екофілософія (гіпотеза Геї Дж. Лавлока, «глибинна екологія» А. Нейса, радикальна екологія «Грінпіс» та екоанархізм М. Букчина). Коеволюція як спільна еволюція людського суспільства і природи. Глобальні проблеми людства та шляхи їх вирішення.

Рекомендована література: [2, 11, 20, 21, 30, 37, 40, 41, 42, 51, 57, 63, 65, 80, 127, 128, 129, 131, 149].

ТЕМА 10. КУЛЬТУРОГЕНЕЗ

Суть і структура культури. Людина у світі культури. Культура і цінності: структура цінностей і рівні культури. Суперечність між природою і культурою. Єдність і багатоманітність культур, культурний плюралізм. Історичні типи культур. Типологія культур. Масова культура, субкультура, традиційна культура, контркультура. Елітарна і масова культура, поняття кризи культури (А. Вебер, Х. Ортега-і-Гассет, М. Бердяєв).

Концептуальні підходи до визначення культури у сучасній культурології. Ігрова концепція культури Й. Гейзинги. Взаємопроникнення культур і мультикультуралізм.

Генеza культури. Теорії локальних культур (М. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі). Протиставлення культури і цивілізації. Поняття цивілізації. Цивілізації Сходу і Заходу: головні риси і відмінності. Конфлікт цивілізацій у концепції С. Хантингтона. Сучасна глобальна цивілізація та проблема розчинення в ній самотутніх етнонаціональних культур.

Рекомендована література: [11, 20, 30, 57, 65, 84, 86, 93, 96, 116, 137, 140, 145].

ТЕМА 11. ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ. ЕВОЛЮЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Філософія історії: предмет, об'єкт, методологія. Історіософія та історіографія. Закони та рушійні сили історії. Суб'єкти історичного процесу. Діалектика історичного розвитку. Роль особистості в історії. Свобода і відповідальність в історії.

Ідея соціального та історичного прогресу. Рушійні сили, критерії та напрямки прогресу. Ідеал та його роль в розумінні перспектив історичного розвитку. Прогрес і регрес. Погляд на соціальний прогрес в історії соціальної філософії: антипрогресизм античної філософії, християнська ідея морального прогресу, прогресизм доби Просвітництва (Ж. Кондорсе), теорія прогресу І. Канта, концепція прогресу Г. Гегеля як розвитку світового духу, ідеї циклічності та історичного колообігу, прогрес як еволюція жорстокості (М. Енгельгардт). Перспективи історичного прогресу та його межі. Соціальна еволюція і соціальна революція. Прогностика і футурологія. Діяльність Римського клубу.

Рекомендована література: [8, 14, 18, 22, 23, 26, 27, 35, 36, 47, 49, 79, 92, 116, 117, 122, 151].

ТЕМА 12. ФІЛОСОФІЯ У ПОШУКАХ СЕНСУ ІСТОРІЇ

Циклічність історії у Полібія. Есхатологічна ідея історії Августина. Хіліастичне вчення Йоахима Флорського про три царства. Історичний провіденціалізм в концепції Ж. Боссюе. Історичний колообіг у концепції Дж. Віко і теорія «вічного повернення». Філософія історії Вольтера. Філософсько-історична концепція Й. Гердера. Концепція Г. Гегеля про історичні та неісторичні народи як підгрунття європоцентризму. Історична школа Л. Ранке. Культурно-історична школа І. Тена. Історицизм (В. Дільтей, Е. Трьольч, Г. Ріккерт, Г. Зіммель та ін.) та його критика К.Р. Поппером. Формаційний підхід до розуміння історії в марксизмі. Ідея історії Р. Колінгвуда. Екзистенційна концепція сенсу і призначення історії К. Ясперса.

Сучасні концепції філософії історії: «Школа анналів» (М. Блок, Л. Февр, Ф. Бродель та ін.), аналітична філософія історії А. Данто, метаісторія Г. Вайта, мікроісторія (Е.Ле Руа Ладюрі, К. Гінзбург, Н. Земон Девіс та ін.), історія повсякденності (П. Бурдйю, М. де Серто), неоконсервативна школа філософії історії Й. Ріттера, інтелектуальна історія (А. Лавджой, Ф. Анкерсміт).

Філософія історії в Україні: М. Грушевський, Д. Яворницький, М. Браичевський та ін.

Рекомендована література: [16, 17, 26, 36, 49, 56, 58, 79, 83, 102, 119, 137, 145].

IV. ПЕРЕЛІК ЗАПИТАНЬ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Соціальна філософія в системі наукового знання.
2. Поняття суспільного і соціального у філософії.
3. Суспільство і соціум. Суспільство як система.
4. Специфіка соціального пізнання.
5. Головні методологічні принципи соціальної філософії.
6. Основні поняття та категорії соціальної філософії.
7. Поняття суспільства в соціально-філософських поглядах мислителів Стародавнього Світу.
8. Філософсько-етична думка епохи еллінізму.
9. Вчення про державу (Платон, Аристотель).
10. Специфіка становлення соціальної філософії в епоху Середньовіччя.
11. Проблеми державності в соціальній філософії епохи Відродження та XVI-XVIII ст.
12. Особливості розвитку соціальних знань у XVII столітті.
13. Філософія Просвітництва у XVIII ст.
14. Німецька класична філософія.
15. Становлення соціальної філософії марксизму.
16. Сутність діалектико-матеріалістичного розуміння суспільства як системи, що розвивається.
17. Витоки соціально-політичних вчень в Україні.
18. Натуралістично-позитивістські та соціальні ідеї в українській філософії.
19. Основні проблеми і напрямки розвитку сучасної соціальної філософії (екзистенціалізм, позитивізм, релігійна філософія).
20. Основні філософські концепції суспільства.
21. Основні сфери суспільного життя.
22. Рушійні сили та суб'єкти суспільного розвитку.
23. Економічна сфера суспільства.
24. Соціальна сфера суспільства.
25. Сутність духовного життя суспільства.
26. Політична сфера суспільства.
27. Співвідношення природного і соціального в житті суспільства.
28. Еволюція філософських поглядів на природу суспільства.
29. Природне середовище життєдіяльності суспільства, його вплив на суспільне життя.
30. Географічний детермінізм. Філософське обґрунтування геополітичних концепцій.
31. Концепція соціальної стратифікації.
32. Суспільна свідомість та її роль у житті суспільства.
33. Суспільне виробництво як соціально-філософська категорія.
34. Власність і відчуження як соціально філософська проблема.
35. Техніка як соціокультурний феномен.
36. Технологічні, суспільні, людські "виміри" виробництва, його структура, тенденції розвитку.

37. Людина як суб'єкт соціального процесу.
38. Людина як основа, мета і засіб виробництва.
39. Духовне виробництво, його специфіка.
40. Культура як суспільно-історичний феномен.
41. Культурний простір і час як форми буття людини.
42. Соціалізація і персоналізація людини як процес освоєння і творчості культури.
43. Наука, мистецтво, мораль – способи відтворення основних параметрів людського буття.
44. Співвідношення технологічного і суспільно-економічного способів виробництва, їх історичні типи.
45. Сутність і структура продуктивних сил.
46. Діалектика продуктивних сил та відносин у сфері виробництва. Технологічні і соціальні революції, проблема їх співвідношення.
47. Проблема побудови теоретичних моделей соціуму в соціально-філософській думці ХХ століття.
48. Концепція “ідеальних типів” М. Вебера.
49. Г. Зіммель та Г. Гадамер про раціональність як засіб організації соціальної взаємодії людей
50. Розуміння суспільства як соціальної системи Т. Парсонсом та ін.
51. Релігійні концепції суспільства В. Соловйова, П. Шестова, М. Бердяєва, П. Тейлора, Х. Ортеги-і-Гассета та ін.
52. Ідеї державності в українській соціальній філософії.
53. Лімітрофні характеристики української цивілізації.
54. Проблема історичного детермінізму в різних філософських концепціях.
55. Філософія історії як сукупність досліджень, спрямованих на виявлення специфічних особливостей соціального.
56. Сутність матеріалістичного розуміння історії.
57. Діалектика свідомого і стихійного у розвитку історії.
58. Філософія історії Г. Гегеля.
59. Неокантіанська філософія історії (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт).
60. Поняття історизму. Нелінійний та лінійний характер історичного розвитку суспільства.
61. К. Маркс про природно-історичний процес змін суспільно-економічних формацій.
62. Концепція стадій економічного росту У. Ростоу.
63. А. Тойнбі про коловорот локальних цивілізацій.
64. Теорія «осьового часу» К. Ясперса.
65. Проблематика «кінця історії» у працях Ф. Фукуями.
66. Філософсько-історична концепція Дж. Віко.
67. Філософсько-історичні концепції М. Данилевського і М. Бердяєва.
68. «Історична морфологія» О. Шпенглера.
69. Концепції соціальної дії і комунікативної дії в сучасній соціальній філософії (Т. Парсонс, Ю. Хабермас).
70. Постмодерністське бачення історії.

71. Соціально-філософські мотиви у творчості Т. Шевченка і І. Франка.
72. Філософсько-історична концепція М. Грушевського.
73. Формаційний та цивілізаційний підходи до розгляду історії.
74. Ідея суспільного прогресу і філософія історії.
75. Сучасні концепції соціального прогресу.
76. Сутність сучасної цивілізації, її особливості, суперечності.
77. Проблема свободи історичного вибору та історичної відповідальності.
78. Пошуки форм співпраці світового співтовариства у вирішенні глобальних проблем.
79. Перспективи історичного розвитку людства.
80. Соціально-філософський зміст постановки питання про причини, характер, і наслідки глобальних проблем ХХ ст.

V. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В.П. Історія соціальної філософії (Західноєвропейський контекст): підручник для студ. вищих навч. закл. / В.П. Андрущенко; М-во освіти України, Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т вищої освіти АПН України. – Київ: Тандем, 2000. – 416 с.
2. Аренд Г. Становище людини. – Львів: Літопис, 1999. – 254 с.
3. Арістотель. Категорії // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.88–98.
4. Арістотель. Метафізика. – К.: Основи, 2000 – 247 с.
5. Арістотель. Нікомахова етика / Пер. з давньогр. В. Ставнюк. – К.: Аквілон-плюс, 2002. – 480 с.
6. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
7. Артемюк Б. Філософські проблеми суспільного розвитку. – К.: Абрис, 2008. – 176 с.
8. Асмус В.Ф. Диалектика необходимости и свободы в философии истории Гегеля // Вопросы философии. – 1995. – №1. – С.52–69.
9. Афанасенко В.С., Горлач М.І., Данильян О.Г., Дзьобань О.П., Квіткін П.В. Соціальна філософія: підруч. для вищ. шк. – Х.: Прапор, 2007. – 687 с.
10. Белл Д. Настання постіндустріального суспільства // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.419–431.
11. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества. – М.: Правда, 1989. – 608 с.
12. Беседы и суждения Конфуция. – СПб.: ООО «Издательство «Кристалл»», 1999. – 1120 с.
13. Бех В.П. Генезис соціального організму країни: монографія / В. П. Бех. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 288 с.
14. Бойченко І.В. Філософія історії. Підручник. – К.: Основи, 2000. – 246 с.
15. Бэкон Ф. Новый Органон // Бэкон Ф. Сочинения. В 2-х т. – Т.1. – М.: Мысль,

1991.

16. Валлерстайн И. Конец знакомого мира. Социология XXI века: Пер. с англ. В.Л. Иноземцева. – М.: Логос, 2003. – 236 с.
17. Валлерстайн И. После либерализма: Пер. с англ. В.Л. Иноземцева. – М.: Логос, 2003. – 256 с.
18. Валлерстайн И. Социальное измерение вечно? Ничто никогда не меняется? // Социс. – 1997. – №1. – С.8–21.
19. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму: Пер. з нім. – К.: Основи, 1994. – С.38–69.
20. Вернадський В. Декілька слів про ноосферу // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.217–225.
21. Вернадский В.И. Научное мировоззрение // На переломе: философские дискуссии 20-х годов. – М.: Политиздат, 1990. – С.180–203.
22. Вільчинський Ю. Філософія історії: теорія взаємопроникнення часу і вічності. – К.: Поліграфкнига, 2009. – 360 с.
23. Габермас Ю. Структурні перетворення суспільної відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство: Пер з нім. – Львів: Літопис, 2000. – 318 с.
24. Габермас Ю. Філософський дискурс модерну. – К.: Основи, 2001. – 245 с.
25. Гадамер Г.-Г. Істина і метод: Пер. з нім. В 2 т. Т.1.: Герменевтика I: Основи філософської герменевтики. – К.: Юніверс, 2000. – 464 с.
26. Гантінгтон С. Зіткнення цивілізацій // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.432–443.
27. Гегель Г. В.Ф. Философия истории. – СПб.: Наука, 2000. – 247 с.
28. Гегель Г.В.Ф. Наука логіки // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.99–112.
29. Гегель. Феноменологія духу // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.480–490.
30. Гейзинга Й. Природа і значення гри як явище культури. Гра й змагання як чинники формування культури. Ігровий елемент сучасної культури // Homo ludens / Йоган Гейзінга. – К.: Основи, 1994. – С.7–241.
31. Гердер Й.Г. Мова і національна індивідуальність // Націоналізм. Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С.37–46.
32. Гидденс Э. Устроение общества. – М.: Академический проект. – 2005. – 528 с.
33. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. – К.: Дух і літера, 2000. – 600 с.
34. Горбань О.В. Стратегема сталого розвитку суспільства (соціально-філософський аналіз): Автореф. дисертації. – Сімферополь, 2004. – 20 с.
35. Гринин Л.Е. Государство и исторический процесс. Политический срез исторического процесса. – М.: Прогресс, 2007. – 270 с.
36. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философии // Вопросы философии. – 1986. – №3. – С.102–145.

37. Г'юм Д. Трактат про людську природу. – К. : Всесвіт, 2004. – 550 с.
38. Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі. – К.: Лібра, 2003. – 216 с.
39. Декарт Р. Метафізичні розмисли. Міркування стосовно наук. Головні правила методу // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.59–73.
40. Дильтей В. Типи світогляду і уявлення їх у метафізичних системах // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.150–162.
41. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / АН СССР, Ин-т философии; Общ. ред. и вступит. статья А.Ф. Лосева. – М.: Мысль, 1979. – 620 с.
42. Донцов Д. Дух нашої давнини. – К.: МАУП, 2005. – 568 с.
43. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // Історія філософії України. Хрестоматія: Навч. посібник / Упоряд. М.Ф. Тарасенко, М.Ю. Русин, А.К. Бичко та ін. – К.: Либідь, 1993. – С.379–380.
44. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М., 1991. – 576 с.
45. Энгельс Ф. Людвиг Фейербах і кінець класичної німецької філософії // Маркс К., Энгельс Ф. Твори. У 50 т. – К.: Політвидав України, 1980. – Т.21. – 245 с.
46. Энгельс Ф. Діалектика природи // Маркс К., Энгельс Ф. Твори. У 50 т. – К.: Політвидав України, 1980. – Т.20. – С.319–576.
47. Згуровський М.З. Сталий розвиток у глобальному і регіональному вимірах: Аналіз за даними 2005 р. – К.: Політехніка НТУУ "КПІ", 2006. – 85 с.
48. Зотов А.Ф. Современная западная философия. – М.: Высшая школа, 2001. – 784 с.
49. Иноземцев В.Л. Расколотаая цивилизация. – М.: Academia-Наука, 1999. – 724 с.
50. Калініченко М. Влада громадянського суспільства: монографія / М. Калініченко. – Суми : Університетська книга, 2006. – 175 с.
51. Камю А. Бунтівна людина / Камю А. Вибрані твори. У 3-х т. – Т.3. Ессе / Пер. з фр. – Харків: Фоліо, 1997. – С.181–438.
52. Камю А. Міф про Сізіфа. Есе про абсурд // Читанка з історії філософії. Кн. VI. Зарубіжна філософія ХХ ст. / За ред. Г.І. Волинки. – К.: Довіра, 1993. – С. 139–144.
53. Кант І. Критика чистого розуму // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.113–122.
54. Кант І. Критика практичного розуму. – К.: Юніверс, 2004. – 240 с.
55. Кант И. Прологомены ко всякой будущей метафизике, могущей появиться как наука // Антология мировой философии. Т. 3. – М.: Мысль, 1971. – 760 с.
56. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество, культура. [пер. Б.Э. Верпаховского]. – М.: Государственный институт. Высшая школа экономики, 2000. – 607 с.
57. Кассирер Э. Дослідження людини. Вступ до філософії культури // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.174–186.

58. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество, культура. [пер. Б.Э. Верпаховского]. – М.: Государственный институт. Высшая школа экономики, 2000. – 607 с.
59. Кіндратець О.М. Політичні детермінанти сталого розвитку. – Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2007. – 256 с.
60. Кіндратець О.М. Формування суспільства сталого розвитку: проблеми і перспективи. – Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2003. – 382 с.
61. Козловські П. Постмодерна культура // Сучасна зарубіжна філософія: Течії і напрями (Хрестоматія). – К.: Либідь, 1996. – С.245–294.
62. Копнін П. Гносеологічні та логічні основи науки // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.334–343.
63. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. – К.: Грамота, 2007. – 576 с.
64. Кримський С.Б. Філософія – авантюра духу чи літургія смислу? // Кримський С.Б. Запити філософських смислів. – К.: ПАРАПАН, 2003. – С.8–21.
65. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світогляд. аналіз. / Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. – 2-е вид. – К.: Знання України, 2005. – 580 с.
66. Кун Т. Структура научних революцій: Пер. с англ. – М.: АСТ, 2001. – 605 с.
67. Кьєркегор С. А. Болєзнь к смерти // Кьєркегор С. Страх и трепет. – М.: Республика, 1993. – С.251–350.
68. Ларцев В.С. Социокультурный генезис личности (социально-философский анализ). – К.: Принт-Экспресс, 2002. – 360 с.
69. Ленін В.І. Матеріалізм і емпіріокритицизм // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.187–193.
70. Липа Ю. Призначення України. – Львів: Просвіта, 1992. – 245 с.
71. Локк Дж. Два трактати про врядування // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.561–573.
72. Луман Н. Общество как социальная система. – М.: Логос, 2004. – 232 с.
73. Мак'явеллі Н. Державець // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.549–560.
74. Мамардашвили М. Філософія – это сознание вслух // Мамардашвили М. Сознание и цивилизация. Тексты и беседы. – М.: Логос, 2004. – С.87–103.
75. Мамардашвілі М. Картезіанські роздуми. – К.: Стілос, 2000. – 311 с.
76. Мангайм К. Ідеологія та утопія: Пер. з нім. – К.: Дух і літера. 2008. – 370 с.
77. Маркс К. До критики політичної економії // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.414–418.
78. Маркс К. Приватна власність і комунізм. Різні етапи розвитку комуністичних поглядів. Грубий, зрівняльний комунізм і комунізм як соціалізм, що збігається з гуманізмом // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч.

- посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.514–525.
79. Маркузе Г. Ерос і цивілізація // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.470–478.
80. Маркузе Г. Одномерный человек. – М.: REFL-book, 1994. – 331 с.
81. Михальченко Н.И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – К.: Изд. ин-та Высшей школы, 2001. – 440 с.
82. Мід Д.Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста / Пер. з англ. та передмова Т. Корпало. – К.: Український Центр духовної культури, 2000. – 416 с.
83. Назаретян А.П. Цивилизационные кризисы в контексте универсальной истории. (Синергетика- психология-прогнозирование): Пособие для вузов. – М.: Мир, 2004. – 367 с.
84. Ніцше Ф. Генеалогія моралі // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.132–140.
85. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського досвіду. – К.: Знання України, 2003. – 450 с.
86. Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.457–469.
87. Парсонс Т. Система современных обществ: Пер. с англ. – М.: Аспект-пресс, 1997. – 270 с.
88. Платон. Держава / Пер. з давньогрец. Д. Коваль. – К.: Основи, 2000. – 355 с.
89. Платон. Діалоги / Пер. з давньогрец. – К.: Основи, 1999. – 395 с.
90. Платон. Бенкет. Тімей // Читанка з історії філософії. Книга І. Філософія Стародавнього світу. – К.: Довіра, 1993. – 327 с.
91. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: В 2 т. – К.: Основи, 1994. – Т.2.– 494 с.
92. Поппер К. Злиденність історизму. – К.: Абрис, 1994. – 192 с.
93. Пригожин І. Порядок із хаосу: новий діалог «людини з природою» // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.344–353.
94. Проблеми сталого розвитку України: Зб. наук. доповідей / НАН України; Наукова рада НАН України з проблем навколишнього середовища і сталого розвитку. – К.: БМТ, 2001. – 424 с.
95. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация: Пер. с англ. – М.: Когито-Центр, 2002. – 396 с.
96. Рассел Б. Людське пізнання. Його сфера та межі // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.321–333.
97. Рікер П. Конфлікт інтерпретацій. Герменевтичні нариси // Генеза. – 1994. – №1. – С.46–60.
98. Рікер П. Сам як інший. – К.: Дух і літера, 2002. – 456 с.

99. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права. – К.: Port-Royal, 2001. – 583 с.
100. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.206–216.
101. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо. Нарис феноменологічної онтології: Пер. з фр. В. Лях, П. Таращук. – К.: Основи, 2001. – 835 с.
102. Саух П.Ю. ХХ століття: Підсумки. – Вид. 2-ге, доповн. і перероб. – К.: "МП Леся", 2009. – 284 с.
103. Саух П.Ю. Україна на межі тисячоліть: трансформація духу і випробування національним буттям. – Рівне: Волинські обереги, 2001. – 219 с.
104. Сенека Л. Моральні листи до Луцілія / Пер. з латин. А. Содомори. – К.: Основи, 1999. – 603 с.
105. Соловьев В.С. Оправдание добра. – М.: Республика, 1996. – 479 с.
106. Сорокин П. Соціальна стратифікація и мобільність. Соціальна і культурна мобільність // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.444–456.
107. Сорокин П.А. Главные тенденции нашего времени. – М.: Наука, 1997.– 457 с.
108. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: Підруч. для вищ. навч. закл. / В.П. Андрущенко, Л.В. Губерський, М.І. Михальченко. – К.: Генеза, 2006. – 354 с.
109. Социальная философия: Учебник/ Барулин В.С. – М.: Гранд, 2002. – 560 с.
110. Социальные знания и социальные изменения [Текст] : монографія / Ин-т филос.; Отв. ред. В.Г. Федотова. – Москва, 2001. – 284 с.
111. Спіноза Б. Теологічно-політичний трактат / Пер. з лат. В. Литвинова. – К.: Основи, 2005. – 237 с.
112. Спосіб життя. Стани суспільства. Соціальні верстви. Соціальне освоєння. Суспільство // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис. 2002. – 742 с.
113. Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія / Міжнародний фонд "Відродження" / В.Лях (упоряд.). – К.: Либідь, 1996. – 384 с.
114. Таран В.О., Зотов В.М., Резанова Н.О. Соціальна філософія: навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
115. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М.: Наука, 1987. – С. 228–235.
116. Тойнбі А. Дослідження історії. – К.: Основи, 1995. – 236 с.
117. Тоффлер Е. Третья волна: Пер. з англ. – К.: Всесвіт, 2000. – 480 с.
118. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: Пер. с англ. – М.: АСТ, 2003.– 669 с.
119. Тоффлер Э., Тоффлер Х. Революционное богатство. Как оно будет создано и как оно изменит нашу жизнь. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2007. – 569 с.
120. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: навч. посіб. / В.П. Андрущенко, Г.І.Волинка, Н.Г. Мозгова та ін. за ред. Г.І. Волинки. – К.: Каравела, 2009. – 278 с.

121. Філософія: світ людини: Курс лекцій: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. / В.Табачковський, М.Булатов, Н.Хамітов. – К.: Либідь, 2004. – 426 с.
122. Філософія історії: Навч. посіб. /Т.І.Ящук. – К.: Либідь, 2004. – 246 с.
123. Философия социальных и гуманитарных наук. Учебное пособие для вузов / Под общ. ред. проф. С.А. Лебедева. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2008. – 733 с.
124. Фіхте Й.Г. Що таке народ у вищому розумінні цього слова і що таке любов до Батьківщини // Націоналізм. Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 46–55.
125. Фойербах Л. Фрагменти до характеристики моєї філософської біографії // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.250–260.
126. Франк С.Л. Духовные законы общества. – М.: Республика, 1992. – 511 с.
127. Франк С.Л. Душа людини // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.502–513.
128. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
129. Фрейд З. Я та Воно // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.293–302.
130. Фрейд З. Вступ до психоаналізу. – К.: Основи, 1998. – 709 с.
131. Фромм Е. Анатомія людської деструктивності // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.270–279.
132. Фромм Э. Искусство любить // Фромм Э. Психоанализ и религия; Искусство любить; Иметь или Быть?: Пер. с англ. – К.: Ника-Центр, 1998. – С.97–186.
133. Фромм Э. Бегство от свободы. – М.: Прогресс, Универс, 1995. – 253 с.
134. Фуко М. Археологія знання: Пер. з фр. – К.: Основи, 2003. – 326 с.
135. Фукуяма Ф. Довіра: соціальні добродії і шлях до розквіту // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.538–548.
136. Хакен Г. Синергетика: Иерархия неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. – М.: Мир, 1985. – С.12–45.
137. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций // Полис. – 1994. – №1. – С.33–48.
138. Цицерон М. Про державу; Про закони; Про природу богів / Пер. з латин. В. Литвинова. – К.: Основи, 1998. – 476 с.
139. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К.: Орій, 1992. – 230 с.
140. Швейцер А. Культура і етика // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.609–621.
141. Шелер М. Місце людини в Космосі // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.261–269.

142. Шеллінг Ф. Про відношення реального та ідеального в природі // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.194–205.
143. Шинкарук В.І. Світогляд і філософія // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.163–173.
144. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность. – М.: Республика, 1992. – 447 с.
145. Шпенглер О. Присмерк Європи. Нариси морфології світової історії // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С.587–596.
146. Штанько В.І. Філософія і методологія науки: Навч. посіб. для магістрантів та аспірантів вищ. навч. закл. – Х.: ХНУРЕ, 2002. – 292 с.
147. Щюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту. – К.: Український Центр духовної культури, 2004. – 560 с.
148. Юнг К.-Г. Архетип и символ. – М.: Ренессанс, 1991. – 386 с.
149. Юнг К.-Г. Проблема души нашего времени. – М.: Академический проект, 2007. – 288 с.
150. Ясперс К. Психологія світоглядів / Пер. з нім. О. Кислюк, В. Осадчук. – К.: Юніверс, 2009. – 464 с.
151. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. – М.: Республика, 1994. – 527 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия / Главн. науч. ред. и сост. С.Ю. Солодовников. – Мн: МФЦП, 2002. – 587 с.
2. Булатов М.О. Філософський словник. – К.: Стінос, 2009. – 575 с.
3. Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
4. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; Пер. з англ. В. Шовкун; Наук. ред. пер. О. Шевченко. – К.: Основи, 2003. – 472 с.
5. Європейський словник філософій: Бібліографічний опис: Том 1. / Під. кер. Барбари Кассен – К.: Дух і літера, 2009. – 576 с.
6. Історія філософії. Словник / Заг. ред. В.І. Ярошовця. – К.: Знання України, 2005. – 1200 с.
7. Мала енциклопедія етнодержавознавства. НАН України. Інститут держави і права ім. В.М.Корецького; Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.).– К.: Генеза, Довіра, 1996. – 942 с.
8. Новая философская энциклопедия: в 4-х т. / Ин-т философии РАН; Научно-ред. совет: предс. В.С. Степин, заместители предс. А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов. – М.: Мысль, 2001. – 1258 с.
9. Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. – Мн.: Книжный дом, 2003. – 1280 с.

10. Современный философский словарь / Под. ред. В.Е. Кемерова. – М.; Бишкек: Одиссей, 1996. – 1253 с.
11. Тлумачний словник основних філософських термінів / Петрушенко В.Л. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2009. – 264 с.
12. Убальдо Н. Иллюстрированный философский словарь / Пер. с ит. – М.: БММ АО, 2006. – 584 с.
13. Філософська думка в Україні: Біобібліографічний словник /Авт. кол.: В.С. Горський, М.Л. Ткачук, та ін. – К.: Пульсари, 2002.– 224 с.
14. Філософія: ідеї, ідеології, персоналії: Ілюстрований енциклопедичний довідник / Укл. Ю.В. Омельченко. – К.: Ракша М.О., 2009.– 296 с.
15. Філософія: Словник-довідник: Навчальний посібник / Надольний І. Ф., Черушева Г. Б., Пархоменко В. В. та ін. – 2-е вид., доп., випр. і перероб. – К.: Дельта, 2009. – 284 с.
16. Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник / Авт.-упоряд.: Л.В. Губерський, В.П. Андрущенко, М.І. Бойченко та ін. – К.: Знання України, 2002.
17. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук та ін.; НАНУ, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
18. Філософський словник соціальних термінів / Ред. рада Андрущенко В.П., Губерський Л.В., Кремень В.Г. та ін., 3-тє вид., доп. – К. – Харків: Р.И.Ф., 2005.